

Dorota Janułaajtys

Marginalizacja i wykluczenie jako implikacje defektu funkcji opiekuńczo-wychowawczej

Pedagogika Rodziny 1/1, 69-81

2011

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Dorota Janułowicz

Marginalizacja i wykluczenie jako implikacje defektu funkcji opiekuńczo-wychowawczej

Streszczenie

Zaburzenia procesu wychowania i sprawowania funkcji opiekuńczej rodziców stanowią podstawę odstępstwa od powszechnie akceptowanych norm zachowań społecznych oraz wzorców moralno-etycznych. W literaturze najczęściej spotykane są cztery podstawowe formy krzywdzenia: fizyczne, emocjonalne, seksualne i zaniedbanie. Coraz większe rozmiary przybiera marginalizacja i wykluczenie społeczne. Taka sytuacja skłania do korzystania z różnych form pomocy społecznej i uniemożliwia chęć podjęcia działań naprawczych przez dysfunkcyjne rodziny.

Summary

Parenting process disorders are the basic exceptions of well respected social maintenance or moral rules. In literature there can be found four main ways of hurting: physical, emotional, sexual and neglecting. The marginalization and social exclusion are increasing. Such a situation leads to use of the social assistance and excludes the will of undertaking any corrective actions by dysfunctional families.

1. Wprowadzenie

Zachowania patogeniczne poszczególnych jednostek oraz grup ludzi kreują powstawanie specyficznych zjawisk przestępczych, które z kolei stanowią determinanty funkcjonowania obszaru psychospołecznego jednostek w skali mikrospołecznej i makrospołecznej. Analizując czynniki wpływające na życiową, adekwatną postawę funkcjonalną człowieka, nie bez znaczenia pozostają indywidualne patologie cech biopsychicznych. Mają one bezpośredni związek przyczynowo-skutkowy z zachowaniami przestępczymi i marginalizacją życia. Istotną rolę odgrywa również rozwój osobowości człowieka, kształtujący się w oparciu o wczesną socjalizację przebiegającą w otoczeniu rodzinnym, oraz oddziaływania grup rówieśniczych (koleżeńskich) i środowisk znaczących wychowawczo w aspekcie kulturowym czy motywacyjnym.

Zaburzenia procesu wychowania i sprawowania funkcji opiekuńczej rodziców stanowią podstawę odstępstwa od powszechnie akceptowanych norm zachowań społecznych oraz wzorców moralno-etycznych. Pejoratywne czynniki egzystencjalne rodziny wzbudzają zachowania dewiacyjne, sprzyjające pogłębianiu się wszelkich dysfunkcji. Ogromny wpływ na zinternalizowanie przez dzieci i młodzież defektywnych form funkcjonowania opiekunów mają elementy patologii, powszechnie pojmowanej jako efekt nadużywania środków odurzających oraz stosowanie elementów przemocy, znęcania się nad najbliższymi, przestępczości czy zaniedbania. Przytoczone skrzywienia skutkują częstokroć przyjmowaniem postaw skrajnych, w postaci wykolejenia obyczajowego, przestępczego oraz demoralizacji. Według statystyk z różnych źródeł ofiarami przemocy najczęściej są kobiety i dzieci. W drugiej kolejności osoby w podeszłym wieku, a najniższy odsetek stanowią mężczyźni. Raport UNICEF z 2000 roku wyraźnie wskazuje, że od 20% do 50% kobiet żyjących w różnych krajach doznało w swoim życiu przemocy fizycznej ze strony męża, partnera bądź osób bliskich (UNICEF, 2000: 2). W Polsce skalę zjawiska przemocy wewnątrzrodzinnej sygnalizują raporty policyjne sporządzane w oparciu o procedurę „Niebieskiej Karty”. I tak w 2007 roku ofiar przemocy wśród kobiet było 76.162 tys., a w 2008 r. 81.985 tys. Dla porównania mężczyźni jako ofiary przemocy w 2007 r. stanowili liczbę zdecydowanie mniejszą czyli 8.556 tys., z kolei w 2008 r. w porównaniu z kobietami skala zjawiska przemocy wobec męskiej części społeczeństwa również nie przybrała formy skrajnej – wynosiła jedynie 10.664 tys. Statystycznie wyżej niż u mężczyzn, uplasowały się dane dotyczące znęcania się nad dziećmi do lat 13. W 2007 r. i w 2008 r. wynosiły kolejno: 31.001 tys. oraz 31.699 tys. osób. Nieletni jako ofiary przemocy domowej w wieku od 13 do 18 lat stanowili liczbę wyższą niż mężczyźni, ale zdecydowanie niższą niż kobiety oraz dzieci, tak więc w 2007 r. było 14.963 ofiar, a w 2008 r. – 15.399 nieletnich (Komenda Główna Policji, 2007; 2008).

Formy przemocy wewnątrzrodzinnej rodzą specyficzne systemy zasad funkcjonowania społecznego. Ofiary postrzegają życie z innej perspektywy, jakby poprzez pryzmat krzywego lustra. Wiele czynności dnia codziennego stanowi dotkliwą trudność, ze względu na bezsilność, wyuczoną bezradność i strach. Odbiór społeczny ofiar przemocy jest więc podyktowany swoistym, charakterystycznym dla grupy wiekowej zachowaniem, odbiegającym od powszechnie przyjętych i akceptowanych norm zachowań.

W związku z tym spychane są często na margines życia społecznego i balansują na granicy normy i patologii życia. Pomoc ze strony państwa, opieka i nadzór rodzin obciążonych tzw. niewydolnością wychowawczą, wielokrotnie kończy się ograniczeniem lub pozbawieniem praw rodzicielskich, szczególnie gdy rodzinie towarzyszą brutalne formy zachowań, alkoholizm, brak środków do życia i skrajna niechęć, szczególnie dorosłych, do zmiany sytuacji życiowej (Cudak 2007).

2. Krzywdzenie jako nośnik generacyjności defektu – ujęcie terminologiczno-karne ofiar i sprawców

Problematyka przemocy rodzinnej stała się priorytetowym zagadnieniem dopiero pod koniec lat czterdziestych XX w. Zaczęto wówczas dostrzegać dysfunkcyjność podejścia wychowawczego niektórych rodziców, polegającą na stosowaniu dotkliwych kar cielesnych i znęcaniu się psychicznym. W 1929 roku na jednym z Kongresów Medycyny Sądowej (XIV kongres) Parrisot i Caussade – francuscy lekarze, zaprezentowali raport o znęcaniu się nad dzieckiem, co stanowiło podstawę do podjęcia prób zdefiniowania zjawiska w innych krajach Europy (Margolis, 1998). Już w 1962 roku amerykański pediatra niemieckiego pochodzenia Charles Henry Kempe, w czasopiśmie medycznym „Journal of the American Medical Association” stworzył termin określający **syndrom dziecka maltretowanego** (*battered baby syndrom*) jako: „typ fizycznych i psychologicznych obrażeń dziecka spowodowanych przez rodzica lub opiekuna przez celowe zaniedbanie dziecka lub częste bicie” (*Słownik Psychologii*, 2009: 720). W literaturze najczęściej spotykane są cztery podstawowe formy krzywdzenia: fizyczne, emocjonalne, seksualne i zaniedbanie.

1. Krzywdzenie fizyczne – definiowane często jako tzw. „krzywdząca przemoc”, obejmująca bardzo szkodliwe akty agresji w odniesieniu do dziecka, polegające na biciu, kopaniu, potrząsaniu, uderzaniu pięścią, gryzieniu, rzucaniu przedmiotami w dziecko, kluciu ostrym narzędziem, jak również na pchnięciu nożem, czy strzale z broni palnej (Krahé, 2006: 144).

W obszarze przemocy fizycznej leży również kategoria prawna dzieciobójstwa i zabójstwa – jako skrajnej formy krzywdzenia dziecka.

Czym więc jest dzieciobójstwo? Jest to szczególny rodzaj przestępstwa, gdzie matka dokonuje zabicia swojego „nowo narodzonego dziecka w okresie porodu i pod wpływem jego przebiegu” (Marzec-Holka, 2004: 15). Postępowanie sądowe w przypadku zaistnienia podejrzenia o popełnienie czynu karalnego dzieciobójstwa, wymaga powołania wielu biegłych z różnych dziedzin. Niewątpliwie najistotniejsze w rozpoznaniu sprawy są opinie sądowo-psychiatryczne zespołu psychiatrów, psychologów, lekarzy sądowych. Pomiaru osobopoznawcze dostarczają źródeł wiedzy o sprawczyni oraz pozwalają na określenie determinant popełnienia zbrodni. Należy podkreślić fakt, że w badaniu istotne jest stwierdzenie poczytalności sprawcy, a więc zdolności do rozpoznania znaczenia czynu i pokierowania własnym postępowaniem. W podejmowaniu decyzji o wysokości i rodzaju kary brana jest także pod uwagę ekspertyza badań płodu (stan dziecka, rodzaje obrażeń itp.), oraz badania ginekologiczno-psychiatryczne matki (tamże, 2004). Ponadto niezbędne jest dochodzenie na miejscu zbrodni i w miejscu ukrycia zwłok w połączeniu z oceną sytuacji osobistej, społecznej i kulturowej sprawczyni. Nowszy kodeks karny, w art. 149 pojęcie dzieciobójstwa definiuje następująco:

Art. 149. Matka, która zabija noworodka pod wpływem silnego przeżycia związanego z przebiegiem porodu, znacznym zniekształceniem dziecka lub ze szczególnie trudną sytuacją osobistą, podlega karze pozbawienia wolności od 3 miesięcy do lat 5 (Bojarski, Michalska-Warias, Piórkowska-Flieger, Szwarczyk, 2008).

W wielu danych identyfikacyjnych sprawczyń dzieciobójstw, można dopatrzeć się dewiatywnego wpływu środowiska najbliższych, oraz błędów powielanych generacyjnie od dzieciństwa aż do dorosłości lub do momentu popełnienia zbrodni. Pojawiają się fakty nadużywania alkoholu przez jednego lub więcej członków rodziny, libacje alkoholowe, awantury, bijatyki, kłótnie, gwałty, używanie słów wulgarnych i obelżywych. Dane policyjne wykazują, że w 2007 i w 2008 roku na terenie Polski popełniono po 13 przestępstw w tej kategorii prawnej (łącznie z 2 lat 26 dzieciobójstw).

Zabójstwo – jest z kolei brutalnym aktem przerywania ciągu życia. Jednak przed śmiercią dochodzi do szeregu nadużyć i okrutnych form znęcania się. Przykłady skrajnej patologii zachowań ludzkich, doprowadzających nie tylko do zwichnięcia sposobów postrzegania siebie i świata u ofiar, ale również do zwyrodniałczego krzywdzenia niewinnych dzieci, widzimy na co dzień w mediach. Znana jest sprawa zabójstwa czteroletniego Oskarka w Piotrkowie Trybunalskim (woj. łódzkie, 2006 rok). Konkubent matki dziecka i sama matka tak znęcali się nad dzieckiem, że w wyniku kolejnego pobicia dziecko zmarło:

„(...) Jak ustalono, matka i konkubent znęcali się nad Oskarem przez wiele miesięcy, bili go pięściami, pogrzebaczem, kopali, popychali na rozgrzany piec i głodzili. Bili tylko dlatego, że się zmoczył lub był głodny. Dziecko doznało m.in. ran ciętych, poparzeń, miało wybite zęby i złamaną rękę; ważyło 10 kg tyle ile roczne dziecko. W noc poprzedzającą tragedię, mężczyzna tak mocno uderzył dziecko w brzuch, że chłopiec zmarł. Sekcja zwłok wykazała, że przyczyną zgonu Oskara był uraz brzucha, połączony z oderwaniem fragmentów obu nerek i wstrząs pourazowy” (www.wiadomości.gazta.pl).

Oboje oprawcy prawomocnym wyrokiem sądu zostali skazani na karę 25 lat pozbawienia wolności. Skąd jednak taka kumulacja agresji? W toku śledztwa okazało się, że matka wychowywana była wychowywana w domu dziecka i w wielu rodzinach zastępczych. Sama wielokrotnie doświadczała przemocy fizycznej i psychicznej, przez pewien czas trudniła się również prostytutką. Zdemoralizowane środowisko, w którym żyła pozostawiło w niej piętno okrucieństwa i bezdusznosci. Nauczyło typowych reakcji powielających wzory przyswojone w toku własnego życia. Zabójstwo określane jest w oparciu o art. 148 kk w sposób jednoznaczny (Bojarski, Michalska-Warias, Piórkowska-Flieger, Szwarczyk, 2008):

Art. 148

§ 1. Kto zabija człowieka, podlega karze pozbawienia wolności na czas nie krótszy od lat 8, karze 25 lat pozbawienia wolności albo karze dożywotniego pozbawienia wolności.

§ 2. Kto zabija człowieka:

- 1) ze szczególnym okrucieństwem,
- 2) w związku z wzięciem zakładnika, zgwałceniem albo rozbojem,
- 3) w wyniku motywacji zasługującej na szczególne potępienie,
- 4) z użyciem broni palnej lub materiałów wybuchowych, podlega karze 25 lat pozbawienia wolności albo karze dożywotniego pozbawienia wolności.

§ 3. Karze określonej w §2 podlega, kto jednym czynem zabija więcej niż jedną osobę lub był wcześniej prawomocnie skazany za zabójstwo.

§ 4. Kto zabija człowieka pod wpływem silnego wzburzenia usprawiedliwionego okolicznościami, podlega karze pozbawienia wolności od roku do lat 10.

Błędem byłoby przypisywanie opisanym, dewiacyjnym zachowaniom, generacyjnej internalizacji defektywnego środowiska sprawcy. Krzywdzenie fizyczne można w wielu wypadkach traktować jako czynnik ryzyka, który zacznie działać w połączeniu z innymi niekorzystnymi bodźcami. Zdarza się zatem, że dziecko pomimo traumatycznych warunków wychowawczych wzrastania (przemoc, uzależnienia, przestępczość itp.), w przyszłości nie staje się oprawcą swoich bliskich. Elementem wspierającym w takiej sytuacji jest wysoki poziom inteligencji dziecka i bliskość osoby życzliwej w rodzinie. Nie należy więc kategoryzować i generalizować tych sytuacji. Niewątpliwie jednak powielanie wzorów postępowania wychowawczego i opiekuńczego w znaczny sposób wpływa na psychospołeczne funkcjonowanie przyszłych pokoleń i poziom ich agresywności. Związki pomiędzy karaniem fizycznym i agresją dzieci były przedmiotem przeglądu badań Englandera (Karché, 2006). Okazało się, że dorosłym którzy byli agresywni i stosowali przemoc, w dzieciństwie częściej wymierzano kary cielesne. Z kolei Prino i Reyrot (tamże, 2006) śledzili związki pomiędzy krzywdzeniem fizycznym a zaniedbaniem fizycznym (brak zaspokajania potrzeb dziecka w postaci: pożywienia, ubrań, książek, opieki medycznej itp.). Wykazali, że dzieci doznające krzywdzenia fizycznego przejawiają wysoki poziom agresji, podczas gdy dzieci zaniedbane fizycznie – wyższy poziom wycofania. Faktem pozostaje to, że obie badane grupy dzieci miały kłopoty z prawidłowym funkcjonowaniem społecznym.

2. Krzywdzenie emocjonalne – polega na świadomych, destruktywnych praktykach znęcania psychicznego, zmierzającego do obniżenia wydolności rozwojowych dziecka w wymiarze funkcji psychospołecznych i indywidualnych, upośledzających rozwój władzy umysłowej. Oparte jest o metody celowych działań odrzucenia, zastraszania, ośmieszania, wyszydzania, obelg i gróźb. Przyjęta definicja krzywdzenia emocjonalnego obejmuje również zachowania powodujące dysfunkcyjność decyzyjności umysłu, określaną jako *krzywdzenie psychiczne dziecka*. Szersze ujęcie terminu, odwołuje do upośledzenia poznawczego i emocjonalnego jako *zespołu maltretowania psychicznego*, oznaczającego „zespół krzywdzących aktów psychicznych popełnianych przez rodziców, obejmujących także wszystkie akty

zaniechania, skutkujące zaniedbaniem emocjonalnym, poznawczym lub edukacyjnym” (Fortin, Chamberland, 1995: 276).

Osoby dorosłe doznające takiej przemocy bardzo często mówia o nieuchwytnoŃci zjawiska. Szkody wyrządzone w wyniku negatywnych doŃwiadczeŃ powodują stany depresyjne i załamanie sił moralnych, obniżenie poczucia własnej wartoŃci, pustkę wewnętrznej, przekonanie o bezsensie życia i wypalenie emocjonalne.

Terminologia krzywdzenia emocjonalnego rozpatrywana jest przez autorów wielu opracowaŃ naukowych. Różni pod względem wszechstronnoŃci ujęcia problemu, nazewnictwem oraz elementami uszczegółowiajacymi definicję. Dotyczy znęcania się nad osobami w niejednorodnym wieku i doprowadza do powstania *urazu psychicznego*, ten z kolei przyczynia się do utrwalenia wadliwych sposobów reakcji na daną sytuację. Uraz często przekracza ludzkie moŃliwoŃci przystosowania się do funkcjonowania społecznego, „czyni jednostkę bezsilną wobec ważnego zdarzenia, jej dotychczasowe sposoby reagowania okazują się nieskuteczne, to musi rodzić strach, ogromne poczucie zagroŃzenia (...)” (Pospiszyl, 1999: 51).

Szeroko pojęta przemoc psychiczna nie pozostawia widocznych śladów zewnętrznych, w przeciwieŃstwie do fizycznego znęcania się. W związku z tym jest niezwykle trudna do udowodnienia w postępowaniu przygotowawczym. Szkody wyrządzone tym rodzajem przemocy są długotrwałe a metody przemyŃlane, stosowane przez sprawcę z premedytacją i konsekwencją. Doprowadzają ofiarę do osłabienia sił życiowych, cięŃkich stanów depresyjnych a takŃe fizycznego bólu o podłoŃzu psychicznym. W polskim systemie prawnym znęcanie się jest karane, o ile istnieje moŃliwoŃc udowodnienia czynu. Wobec powyższego ofiara musi liczyć się z tym, Ńe w procesie potrzebne są zeznania Ńwiadków. Ofiary mogą walczyć o godnoŃc życia i sprawiedliwoŃc w oparciu o artykuł normujący kary za psychiczne i fizyczne znęcanie się (Bojarski, Michalska-Warias, i inni, 2008):

Art. 207

§ 1. Kto znęca się fizycznie lub psychicznie nad osobą najbliŃsza lub nad inną osobą pozostającą w stałym lub przemijającym stosunku zaleŃnoŃci od sprawcy albo nad małoletnim lub osobą nieporadną ze względu na jej stan psychiczny lub fizyczny, podlega karze pozbawienia wolnoŃci od 3 miesięcy do lat 5.

§ 2. JeŃeli czyn okreŃlony w § 1 połączony jest ze stosowaniem szczegółnego okrucieŃstwa, sprawca podlega karze pozbawienia wolnoŃci od roku do lat 10.

§ 3. JeŃeli następstwem czynu okreŃlonego w § 1 lub 2 jest targnięcie się pokrzywdzonego na własne życie, sprawca podlega karze pozbawienia wolnoŃci od lat 2 do 12.

3. Zaniedbanie jako forma znęcania się nad dzieckiem

WŃród opisanych form krzywdzenia dziecka **zaniedbywanie** jest zjawiskiem nietypowym. U podstaw zaburzeŃ funkcji opiekuŃczo-wychowawczej leŃy brak

dbałości w zaspokajaniu potrzeb fizycznych i emocjonalnych. Objawy są dość prozaiczne, a mianowicie dostrzega się braki w zakresie adekwatnego żywienia, ubrania, higieny, opieki medycznej oraz kształcenia dziecka. Zaniedbanie przejawia się w dwóch wymiarach (Holyst, 2006):

- Zaniechanie – zaprzestanie prawidłowej czynności, związanej z szeroko pojętą opieką, wychowaniem, wsparciem, zaspokajaniem potrzeb.
- Dopuszczalność elementu niewinności sprawcy – czyli zaniedbanie mogło być aktem wyboru lub braku możliwości wyboru, np. to, że dziecko chodzi głodne i brudne może być wynikiem kompletnego braku zainteresowania rodziców dzieckiem, bądź podyktowane stanem materialnym rodziny.

Czym jest więc zaniedbanie? „Jest niezapewnieniem lub uniemożliwieniem zaspokojenia potrzeb jednostce zależnej. Może dotyczyć zarówno działań nieświadomych jak i świadomej niemożności działania, może wynikać z nadmierne-go liberalizmu, np. będącego skutkiem niekompetencji, a także po prostu z braku zainteresowania” (Holyst, 2006: 825). Zaniedbanie wbrew „lagodności” brzmienia może również prowadzić do dramatycznych skutków. Nawet jeżeli opiekunowie zaspokajają wszelkie potrzeby biologiczne, to emocjonalne skutki braku poczucia przynależności dziecka, braku bliskości, bezpieczeństwa, miłości, szacunku i ciepła mogą stanowić poważne zagrożenie dla życia i zdrowia dziecka.

Dzieci zaniedbane bardzo często próbują radzić sobie same poprzez podejmowanie nieformalnych prób zdobycia środków do życia, ukrywanie przed nauczycielami w szkole traumatycznej sytuacji domowej lub przystawanie do nieformalnych grup młodzieżowych o charakterze dewiacyjnym. Dramatyczne poszukiwanie akceptacji i zainteresowania kończy się wejściem na drogę przestępczą poprzez zinternalizowanie norm, zasad i praw subkultury niepożądanego wychowawczo, lub pełnej akceptacji osób zdemoralizowanych, dających złudne poczucie przynależności i uznania.

Podstawowymi sygnałami wskazującymi na zaniedbanie dziecka są nietypowe zachowania zaburzające funkcjonowanie w rolach społecznych. Biorąc pod uwagę wymieniane wcześniej dwa wymiary zaniedbania, dopuszczalność niewinności sprawcy przedstawia się nieco inaczej i wynika z trudnej sytuacji życiowej, a nie celowych zachowań patologicznych. Obserwowalnymi oznakami zaniedbania, w poszczególnych obszarach funkcjonalnych, wskazującymi na sprawcę umyślnego są:

Tab. 1. Obszary funkcjonalne i objawy zaniedbania

Lp	Funkcjonalne obszary zaniedbania	Objawy zaniedbania dziecka
1.	Funkcjonowanie w szkole	<ul style="list-style-type: none"> • Dziecko jest zamknięte w sobie • Nie nawiązuje poprawnych relacji interpersonalnych w kontaktach nauczyciel – uczeń i uczeń – uczeń • Jest głodne, niedożywione, brudne (może mieć widoczne zasinienia i rany na ciele – objawy fizycznego znęcania się) • Może przejawiać pierwsze oznaki nie leczonych chorób • Zaczyna mieć widoczne trudności szkolne w obrębie przyswajanych wiadomości • Brak przygotowania do lekcji i prac domowych • Opuszcza wiele godzin nauki (brak usprawiedliwienia), co pogłębia deficyt posiadanej wiedzy • Mogą pojawić się relacje oparte o przemoc słowną (inwektywy, groźby) • Brak kontaktu z opiekunami • Strach przed ujawnieniem prawdy o sytuacji opiekuńczo-wychowawczej • Pojawiają się pierwsze epizody z używkami • Ucieczki ze szkoły
2.	Funkcjonowanie w grupie rówieśniczej	<ul style="list-style-type: none"> • Pojawienie się reakcji nieadekwatnych do sytuacji (nadmierna impulsywność lub wycofanie i przygnębienie) • Pierwsze bójki, pobicia, nieporozumienia, wulgaryzmy • Zaburzenie relacji rówieśniczych w postaci stygmatyzacji i wykluczenia • Przystawanie do grup nieformalnych o charakterze dewiacyjnym • Poszukiwanie akceptacji za wszelką cenę • Podejmowanie prób kradzieży (np. żywności, pieniędzy) • Brak przyjaciół i zaufania • Poczucie odrzucenia, osamotnienia
3.	Funkcjonowanie w środowisku lokalnym	<ul style="list-style-type: none"> • Podejmowanie prób zdobycia środków do życia (kradzieże, pożyczanie, żebranie) • Próby ukrycia sytuacji domowej • Zachowania agresywne lub lękliwe • Podejmowanie kontaktów z osobami i grupami zdemoralizowanymi (poszukiwanie akceptacji i uznania) • Strach przed opinią i zabraniami do placówki opiekuńczo-wychowawczej • Nieadekwatne postrzeganie ról społecznych

4.	Funkcjonowanie w rodzinie	<ul style="list-style-type: none"> • Labilność emocjonalna dziecka • Brak poczucia bezpieczeństwa, miłości, przynależności i zaufania do opiekunów • Próba racjonalizacji sytuacji i zwrócenia na siebie uwagi • Relacje oparte o agresję, przemoc i lekceważenie potrzeb • Próba przejęcia roli rodzica nad młodszym rodzeństwem • Brak zaspokajania potrzeb fizycznych i psychicznych dziecka • Brak adekwatnej pomocy ze strony opiekunów • Lęk przed kolejnym dniem • Poczucie osamotnienia i bezsensu życia • Brak wiary w możliwość zmiany sytuacji • Ucieczki z domu
----	----------------------------------	--

Zaniedbanie może dotyczyć również sprawowania opieki nad osobami obłożnie chorymi czy niepełnosprawnymi. Nie ma znaczenia wiek podopiecznego. Formy zaniedbania niejednokrotnie zawierają w sobie element znęcania się poprzez brak uznania i akceptacji podstawowych potrzeb podopiecznych. Skrajnym zaniedbaniem jest doprowadzenie do śmierci osoby zależnej. Postawom dysfunkcyjnym sprawców tego typu przestępstw towarzyszy często nadużywanie alkoholu bądź innych środków zaburzających świadomość, agresywne lub pasywne formy zachowań przyswojone w toku własnego życia.

2. Krzywdzenie seksualne – jest jedną z najbardziej brutalnych form znęcania się. Powoduje u dziecka cierpienie i upośledzenie indywidualnego funkcjonowania. Jest przyczyną wielu dysfunkcji psychicznych w zakresie czynności życia codziennego. Przymuszanie dzieci do wypełniania aktywności seksualnej jest niezrozumiałe dla dziecka i rodzi w nim poczucie winy i wstydu. Świadome przyzwolenie nie jest możliwe, z powodu niezdolności pojmowania i znaczenia czynu przez dziecko – ofiarę. Formy tego typu znęcania zmieniają się podobnie jak inne patologiczne zachowania w obrębie rodziny. Spowodowane jest to ciągłymi zmianami społecznymi, ruchomością struktury społeczeństw, zmiennością kultury i brutalizacją życia społecznego. Współczesne metody krzywdzenia seksualnego dzieci oparte są o udostępnianie i przymuszanie do oglądania treści pornograficznych i brania udziału w nagrywaniu filmów do pornobiznesu, czyny lubieżne, gwałty (w tym gwałty kazirodcze). W Polsce podobnie jak w wielu innych krajach świata molestowanie seksualne małoletnich jest karane. Regulują to przepisy Kodeksu karnego art. 200 (Bojarski, Michalska-Warias, i inni, 2008):

§ 1. Kto obcuje płciowo z **małoletnim poniżej lat 15** lub dopuszcza się wobec takiej osoby innej czynności seksualnej lub doprowadza ją do poddania się takim czynnościom albo do ich wykonania, podlega karze pozbawienia wolności od lat 2 do 12.

§ 2. Tej samej karze podlega, kto w celu zaspokojenia seksualnego prezentuje **małoletniemu poniżej lat 15** wykonanie czynności seksualnej.

Ponadto art. 201 k.k. wyraŃnie okreŃla wysokoŃ kary w przypadku obcowania pŃciowego w obrębie rodziny, bliskiego pokrewieństwa, przysposobienia oraz w przypadku sprawowania opieki zastępczej.

Statystyki policyjne dwóch ostatnich lat wykazują, że zjawisko nadal się utrzymuje, a część przestępstw, z powodu braku dowodów nie została objęta aktem oskarżenia:

Tab. 2. Dane dotyczące obcowania pŃciowego z małoletnim (art. 200 k.k.)

Lp	Rodzaj postępowania	Rok 2008	Rok 2009
1	Przestępstwa stwierdzone	1683	1657
2	Przestępstwa wykryte	1528	1542
3	Wnioski policyjne o objęcie aktem oskarżenia	1144	1014
4	Podejrzane kobiety	20	19
5	Podejrzani mężczyźni	1062	985
6	Podejrzani cudzoziemcy	5	3
7	Pokrzywdzeni małoletni	5635	6021

Źródło: statystyka policyjna KGP.

Z danych wynika, że podejrzanymi są zarówno kobiety jak i mężczyźni, ze zdecydowaną przewagą mężczyzn. W zakresie rozpowszechniania, utrwalania, prezentowania i produkowania treści pornograficznych z udziałem małoletnich również zdecydowaną większość sprawców stanowią mężczyźni (patrz: statystyki KGP).

Wykorzystywanie dotyczy zarówno chłopców, jak i dziewcząt. Rodzi poczucie upokorzenia, wstyd, bezsilność. Skutki są bardzo ciężkie do wykrycia, ponieważ dzieci nie są w stanie otwarcie rozmawiać o tak osobistych problemach, a winę za sytuację cedują na siebie. Mają niskie poczucie własnej wartości, cechuje je zmienność nastrojów, mogą być agresywne bądź lęklive i wycofane.

W toku badań ustalono również, że im więcej form seksualnego wykorzystywania doświadczyło dziecko, tym bardziej niska jest jego samoocena (Friedrich, 2004).

4. Funkcjonowanie w obszarach znaczących socjalizująco w perspektywie wykluczenia społecznego

Bardzo ważne w przypadku stosowania przemocy wobec dziecka są nie tylko skutki psychiczne, ale i społeczne. Wychowanie w ciągłym poczuciu strachu, bezsilności i znęcaniu się fizycznym rzutuje na interpersonalne relacje dziecka. Umiejętności życia w grupie, nawiązywanie poprawnych relacji, przyjaźni i znajomości, stają się dla takiego dziecka ogromnym problemem. W przypadku dziecka krzywdzonego istnieje dwukrotnie większe prawdopodobieństwo, że w toku wzrastania, będzie notowane przez organy ścigania z powodu karalnych wykroczeń typu: posiadanie i sięganie po używki, kradzieże, włamania czy związki z grupami podkulturowymi (Pospiszyl, 1999).

Objawy społeczne dziecka krzywdzonego to:

- Wrogie nastawienie wobec innych i nieufność.
- Brak umiejętności interpersonalnych (niekomunikatywność, nieumiejętność podtrzymywania kontaktów, brak bliskich więzi i umiejętności pozyskiwania przyjaciół).
- Brak umiejętności pokonywania trudności sytuacyjnych (powoduje to irytację i niekontrolowane wybuchy złości).
- Brak umiejętności radzenia sobie z codziennymi sprawami i prostymi przeszkodami życiowymi (poczucie niekompetencji, kłopoty z dyscypliną i zalewaniem np. prostych spraw urzędowych).

Dzieci doświadczające różnych form przemocy mają podwyższony poziom agresywności wobec otoczenia. Dzieje się tak również z osobami dorosłymi, które w dzieciństwie były obiektem przemocy i znęcania się. Większość badań zgodnie ukazuje wzrost agresywności dzieci zarówno doświadczających przemocy, jak i obserwujących akty przemocy. Dlatego nieprawdą jest, że dzieci dyscyplinowane za pomocą kar cielesnych są posłuszne i „znają swoje miejsce”. Ten potworny, krzywdzący stereotyp niestety nadal jest obecny w mentalności wielu grup społecznych. Dzieci krzywdzone wykazują wiele symptomatycznych objawów, których nie sposób nie zauważyć. Bardzo często wdają się w bójki z rówieśnikami i innymi dziećmi. Zdarza się, że na swoją ofiarę wybierają dziecko młodsze i słabsze. Ponadto wykazują zobojętnienie na karę nawet bardzo dolegliwą, dając tym do zrozumienia, że kara ich nie dotknęła.

Kolejnym charakterystycznym czynnikiem jest brak poszanowania dla autorytetów społecznych, takich jak nauczyciel czy policjant, w postaci odrzucenia ich wartości i znaczenia. Brak dystansu wobec dorosłych członków rodziny i członków społeczności, powoduje narastanie napięcia i otwarty konflikt wyrażany drażliwością, złośliwością, krnąbrnością i oporem wobec obowiązujących zasad i norm. Agresywność „dziecka-ofiary” wzrasta w obliczu sytuacji, które nie są zagrożone karą. Bardzo znamienne dla tego typu dzieci są również ucieczki z domu oraz skłonności do bezcelowego, nie podyktowanego jakąkolwiek potrzebą niszczenia przedmiotów i sprzętów.

Małe dzieci będące ofiarą agresji bardzo często kurczowo trzymają się rodzica. Ważnym sygnałem zarówno dla starszych, jak i młodszych dzieci jest swoiste uzależnienie od agresora. Uwidacznia się to oczekiwaniem na reakcję oprawcy, strach przed kolejnymi brutalnymi wybuchami, wymuszanie za pomocą strachu odpowiednich reakcji ofiary.

5. Podsumowanie

Marginalizacja i wykluczenie społeczne przybierają coraz większe formy. Wynika to między innymi z ubożenia niektórych warstw społeczeństwa. Skrajne ubóstwo, niewydolność wychowawczo-opiekuńcza, powodują sięganie po alkohol

i szukanie nowych źródeł utrzymania. Taka sytuacja skłania do korzystania z różnych form pomocy społecznej i uniemożliwia chęć podjęcia działań naprawczych przez dysfunkcjonalne rodziny, chociażby w postaci poszukiwania pracy, czy rozpoczęcia leczenia uzależnienia od alkoholu. Można przypuszczać, że dysfunkcjonalność rodziców i opiekunów w aspekcie patologii życia, sprzyja marginalizacji. Dzieci dorastają w poczuciu wstydu, bezsilności i upokorzenia, usprawiedliwiają jednocześnie wychowawczą niemoc rodziny. Poprzez wadliwą naukę zachowań rodzinnych i form rozwiązywania problemów w macierzystej rodzinie dzieci odwzorowują zasady funkcjonowania w szerszej społeczności, co z kolei powoduje wyizolowanie i osamotnienie.

Przyswojone w toku rodzinnej socjalizacji zasady stanowią dysonans poznawczy ze społecznym pojmowaniem zasad i norm. Alternatywne sposoby rozwiązywania problemów przez dzieci z takich rodzin stanowią więc podstawę do wykluczenia społecznego lub życia na krawędzi normy i patologii.

Problemy dysfunkcyjne rodzin rodzą szereg pytań o elementy pomocy. W związku z tym istnieje ogromna potrzeba zakładania większej liczby ośrodków, funkcjonujących na zasadach świetlic środowiskowych, działających w pobliżu rodzin potrzebujących i ich dzieci. Ponadto zacieśnienie i usprawnienie współpracy z oddziałami pomocy społecznej, służbą kuratorską, szkołą, sprzyjałoby kontroli i mobilizacji podopiecznych do poprawy jakości życia. Nie bez znaczenia pozostaje zaostrenie i skrócenie procesu postępowania sądowego w odniesieniu do rodzin nie rokujących na przyszłość i nie wyrażających chęci poprawy, których demoralizujący wpływ zmienia całokształt życia dzieci.

Bibliografia

Bojarski T., Michalska-Warias A., Piórkowska-Flieger J., Szwarczyk M. (2008), *Kodeks karny. Komentarz*, Warszawa.

Colman A.M. (2009), *Słownik Psychologiczny*, Warszawa.

Cudak S. (2000), *Spoleczno-demograficzne determinanty przemocy domowej wobec dzieci*. Kielce.

Domestic Violence Against Women and Girls, "Innocent Digest" No. 6-May 200, UNICEF.

Fortin A., Chamberland C. (1995), *Preventing the Psychological Maltreatment of Children*. Journal of Interpersonal Violence, Vol. 10, No. 3, Montréal.

Friedrich W.M. (2004), *Bezpośrednie konsekwencje wykorzystywania seksualnego dzieci-przegląd literatury* [w:] M. Sajkowska (red.), *Wykorzystywanie seksualne dzieci, teoria, badania, praktyka*, Fundacja „Dzieci Niczyje”, Warszawa.

Holyst B. (2006), *Psychologia kryminalistyczna*, Warszawa.

<http://wiadomosci.gazeta.pl/Wiadomosci/1,80269,3817392.html>

Komenda Główna Policji, 2007; 2008, *Statystyka. Przemoc w rodzinie*, Warszawa.

Krahé B. (2006), *Agresja*, Gdańsk.

Margolis A. (1998), *Medyczna diagnostyka zespołu dziecka maltretowanego* [w:] *Jak zorganizować lokalny system pomocy dzieciom krzywdzonym*, Fundacja „Dzieci Niczyje”, Warszawa.

Marzec-Holka K. (2004), *Dzieciobójstwo przestępstwo uprzywilejowane czy zbrodnia*, Bydgoszcz.

Pospiszyl I. (1999), *Razem przeciw przemocy*, Warszawa.